

חיים רגבי: הגמל והערבי

טול אטלס בידך, סמן בעפרון את גבולות שטח-המחיה של הגמל יחיד-הדבשת, וראה זה פלא: לפניך מפת גבולותיה של ההתפשטות הערבית.

כבהיסח-הדעת יכול אדם לומר שהנה לפניו רק צירוף-מקרים מזוה. אולם באותה מידה של היסח-דעת אפשר גם להרהר שמא צירוף-מקרים מעניין זה מסמל אי-אלו עובדות הקשורות זו בזו והוא טומן בחובו שאלות קשות למדי: האמנם יש קשר בין גבולות ההשתלטות הערבית בהיסטוריה לבין מרחב גידולה של בריה משונה זו, הגמל יחיד-הדבשת? ומי קדם למי—הערבי לגמל, או שמא הגמל לערבי? מדוע, אפוא, אין גמלים אלה בארצות לא-ערביות; ומצד שני, מדוע אין ההשפעה הערבית ניכרת בארצות שלא ידעו את הגמל? הנכון הוא שהתרבות הערבית לא השתרשה בספרד משום שלא יכול הגמל להסתגל אליה? ומי תרם יותר למשנהו—הערבי לגמל, או שמא הגמל לערבי?

אמת מקובלת היא שהספרות, השירה והמוזיקה הערבית ינקו השראה מן הגמל; אך מעטים יודעים כי ההשקפה המדינית והחברתית הערבית, לרבות עקרונות המוסר של הערבים, אף הם מושרשים בגמל. מה-עוד שהערבים עצמם לא התכחשו לחשיבותה של בהמה זו בעולם-הערכים שלהם. הנה מוחמד בכבודו-ובעצמו ראה בה מופת, סמל החכמה וההשראה האלוהית; ומדי-פעם נועץ בגמליו וקיבל את החלטתם ללא הסתייגות...

הבה ננסה להיכנס לתוך עורו של בווד הרוכב על גמלו שעות על שעות, ימים על ימים, במרחבי ערבות צחיחות, מופה בחום-השמש ממעל ובלהט החול למרגלותיו, ועם כל פסיעה שפוסעת אותה בהמה בעלת-הדבשת ראשו מונף קדימה ואילו אחוריו מוסטים אחורה וכל קרביו מיטלטלים בין דפנות בטנו וגבו. לכתוב אינו יודע, וגם אילו ידע הרי רכבו מיטלטל, ולבילוי זמנו יכול הוא לעסוק רק בצורה אחת של בידור והיא הזמרה, ובהכרח זמרתו מושרשת בקצב הפסיעות של טלפי הגמל ותנועות דבשתו—קצב המושתת על חמישה תווים בעלי מיקצב קבוע, אטי ומתמיד.

אין הערבי משנה את זמרתו. היא נשארת מקוצבת כצעדי הגמל ובמסגרת שמונה או עשרה טונים שאותם אפשר לפזם בנוחות בשעת הטילטולים הנה והנה. ואמנם, תכופות חייב רוכב-הגמל לפזם פזמונים מיוחדים, במיקצב הרגיל אך בקצב מהיר יותר, וזאת כדי להמריץ את ראש-גמליו בצעדיו. ממריץ הגמל-הראש את פסיעותיו, נגרת אחריו כל השירה ואף היא מחישה את קצב צעדיה. אשר לצליל זמרתו של הערבי הרי זה כמו נובע מקרביו, מסתלסל בגרונו ומתמלט אל החלל מבעד לאפו בקול יבבה מתמשכת-והולכת.

הגיע רוכב-הגמל למקום-החניה, שוב אינו יכול להשתחרר מן השירים שפיוזם לו כל

היום בהשפעתן של תנודות בהמתן. לעת-ערב ייערכו "קומויצים" אשר באזניו של בן-המערב ידמו כתקליט אר-נגן המנוגן בקצב אטי-להחריד ובגלל פגם טכני המהט חוזרת לחרוט שוב ושוב באותה יבבה ארוכה ומסתלסלת לאין-סוף בסילסולי מלים, בשינוי מקומה של אות, בתלייתה על קוצו של יו"ד.

השירה הערבית אף היא כדברי-הזמרה מושפעת מן הגמל, ומבחר יצירותיה איננו פואימות אפיות המשתרעות על-פני זמן ומקום, ים ויבשה, צורות ומאורעות, אלא היא דבקה בנושא אחד ובמרחב קטן ומצומצם כדמות אותם שמונה או עשרה תווי-נגינה. הואיל ונוהגי-הגמלים היו השגרירים של בני-שבטם, נושאי התרבות והקידמה, נבלעו דבריהם ושירתם גם על-ידי אותם מבני-שבטם שלא נטלו חלק במסעותיהם. עד-מהרה היתה שירה זו לסיפורת, הסיפורת למסורת, והמסורת למסכת-תרבות שדבקה בערבים והיא אחווה בהם עד עצם היום הזה.

מלה ששונתה על-ידי תוספת אות, שינוי דגש, השמטת הברה או הארכת תוויה, היא היתה עצם היצירה. מלה חדשה פה ומלה חדשה שם הפכו את השפה הערבית לאחת מן העשירות בעולם, וזאת עוד בטרם יידעו הערבים קרוא וכתוב. מילון-אוקספורד ללשון האנגלית מכיל כ-480,000 מלה, לרבות מכלול המונחים הטכניים המודרניים. ויליאם שקספיר השתמש בכלל יצירתו בכ-24,000 מלים. השפה הערבית הקלאסית, לעומת זה, כוללת כמיליון מלה בקירוב.

כאמור: ריבוי המלים, הרכבן וצורתן, מקורם בטילטולי הגמל ובסילסולי "תוויו" המוזיקליים. התוכן מעולם לא היה בעל-חשיבות. הצורה לבדה היא שקבעה, ועד היום היא המתמירת לקבוע, את איכות האפיקה הערבית. עובדה היא שהכתב הערבי איחר לבוא בהרבה אחרי העברי, אך כאשר התגבש הכתב הערבי נרשמה בו ספרות ענפה, כתובה בשפה עשירה, באוצר מלים מגוונות, רבות-דקויות. אולם היה זה עושר שמור לרעת בעליו, שגרע הרבה מתוכן ספרותו של הערבי. הספרות הערבית יש לה קסם מיוחד שרק יודעי-ערבית יכולים להעריכו. לא לחינם אין איש מתרשם ביותר מן הקוראן ושאר יצירות-מופת ערביות בתרגום; בתרגום, הקוראן מקפח את עיקר חנף ואונגו.

עד היום מותנית הערבית, למעשה, בצליל המשפטים הרבה יותר מאשר במהותם או בהגינם. ערבי יקבל כאמת כל דבר שנאמר בצורה יפה. האמת מתגלה אצלו בשירה ובחרוזים. ביצירה הערבית לדורותיה היה הניתוח הפילוסופי, ברוב המקרים, רק משחק-מלים מחוכם. מרוב מלים לא יכלו מחברים והוגי-דעות ערביים לשים לב הרבה למשמעות יצירותיהם ותכנן. שיגרת-הלשון הערבית לא היתה נחלתם של פייטנים בלבד, ומוטב לומר שהפייטן הערבי חי היה בכל שורות העם. השפעת הגמל דבקה גם באלה מן הערבים שמעודם לא התנדנדו על דבשתו. כך, למשל, פאר היצירה הערבית, סיפורי שהרזאד שב"אלף לילה ולילה", אינם אלא אוסף עצום של סיפורים קצרים של 5 או 6 צורות-יסוד שארפם אחיד כמעט תמיד, להוציא שינוי קל פה-ושם בנוסחה נדושה, מוכרת היטב לכל.

בעיני הערבי היה הגמל חיה מופלאה. אפשר להעמיס עליו משא כבד מאד (עד מספר

טונות). אפשר להוליכו למרחקים רבים בכל תנאי מזג-האוויר. גמלים מובחרים עוברים מהלך כ-80 ק"מ ביום וברציפות משך חמישה ימי-קיץ חמים בלי לשתות אף טיפת מים אחת—ובחורף אפילו משך 20 יום. הגמל מיטיב לשאת את החום הכבד של ימי המדבר ואת קור לילותיו: דמו ממש כדם הלטאה, ובלי קושי הוא מסתגל לשינויים הקיצוניים של מזג-האוויר המדברי. חשוב אף יותר מכך הוא טעמו של הגמל במאכלים. אין הוא אנין-טעם ותפריטו מסתכם בקוצים, שיחים, עשב קמל ובכל אשר יוכל למצוא; ולפי שהוא מוצא את מזונו בעצמו, אין להקדיש לו תשומת-לב או טיפול כלשהו—הגמל "מסתדר" בכוחות עצמו ואין הוא זקוק לדאגת הטבע, כי אללה שומר עליו. מה-עוד שלעומת הטיפול הזעום של הערבי בגמלו הריהו מפיק ממנו שפע טובה: את חלב הנאקה ישתה, את בשרו יאכל, מעצמותיו יעשה קישוטים, מעורו ושערור כסות חמה, מצואתו דלק, וממירגליו תמיסה להברקת שערותיו. יתר על כן: בעת סופות-חול הגמל משתטח על הארץ, פושט צווארו, ושל-א-במתכוון הוא מספק לבעליו מחסה מפני הסופה. אכן, חיה מופלאה.

בתקופת הייחום נוהג הגמל להשתולל, לירוק, לגשוך ולבעוט, ובסך-הכל הריהו סכנה לכל הקרובים אליו. לעומת זה, בימים-כתיקנם הגמל שקט, אך עם זאת הוא נוקשה מאד ומופלג בטיפשותו. הריהו הסכל בכל בהמת השדה והרכיבה, וטיפשותו הקיצונית חוללה התנגשויות חמורות בינו לבין מוביליו ויצרה אותם יחסים מיוחדים שבמרוצת הדורות השפיעו לא רק על מנהג המובילים בגמליהם אלא אף על מנהגיהם בינם לבין חבריהם.

לא די שאין הגמל מבין לכוונת רוכבו אלא שגם אין לו שום יחס כלפיו, ולעתים אינו שם לב כלל או אף אינו יודע אם אמנם מישוהו רוכב עליו. מאז החל בפסיעותיו ימשיך הגמל בדרכו צעד-צעד בקו ישר, וזאת פשוט משום שאינו מעלה על דעתו שמא כדאי לפנות ימינה או שמאלה; אך עקב קוץ או שיח שנתגלה קרוב אליו, ממש מתחת לחטמו, יעצור הגמל בהילוכו, יאכל ככל שיוכל, ולאחר-מכן הוא עלול לשנות את כיוונו הקודם וודאי ימשיך עתה בכיוון זה משום שלא יעלה בדעתו החלושה שמא שומה עליו לחזור לנתיבו הקודם.

אין הגמל מגלה יחס של רעות לאדם, ולו גם ממעמד נחות, בדומה לסוס. אדרבה: הואיל ואין בו בגמל עננה כלשהי לא כלפי אדוניו ולא כלפי סביבתו אי-אפשר להשוותו לסוס, לפיל, או לכלב, חיות שעקב ביות ממושך למדו לדעת לא רק ששיתוף-פעולה עם האדם מועיל הוא אלא שגם ידידותו נעימה, וכך "הבינו" לנפשו וקשרו אתו קשרי-ידידות כנים ונאמנים. הגמל, כנגד זאת, אף שטבעו שלו ואפיו הסביל במיוחד מתאים ביותר לשרת את האדם, אין לבייתו בשום-פנים-ואופן. אין הוא מתקשר אל האדם. אין הוא מגלה רצון לרכוש את הרגליו, ואין הוא מסוגל להבין את הנדרש ממנו. סבלנותו ושלוותו בלבד מאפשרות את ניצולו, ומסיבות אלו אין הוא מוגדר כפראי אף שנשאר תמיד חיית-בר.

טיפשותו של הגמל ואי-יכולתו להסתגל לדרישות אדוניהם ולמרותם לימדו את הערבים אי-זו הדרך בה יש לטפל בו. הם נוכחו לדעת שרק מכות יכולות להביא

את הגמל לסדר; שרק מלקות אכזריות ביותר יכולות ללמדו מי אדוניו; אלא שבגלל זכרונו הלקוי של הגמל נאלץ רועה-הגמלים או מובילם להפגין את כוחו מדי-פעם ובתדירות רבה, יומיומית כמעט, על-מנת להזכיר לגמל מי אדוניו, מי השולט ומי הנשלט; רק אז יציית לו הגמל. מאחר שאין הגמל זקוק לתשומת-לב, הרי דאגתו המעשית העיקרית של מוביל-הגמלים היא להפגין את כוחו כראיה להצדקת מרותו. כיון שהשיג את מטרת ההפגנה, שוב אין מוביל-הגמלים יודע דאגה. מצד אחד, יציית הגמל לאדוניו וישרתו, ומצד שני ידאג בעצמו לכל צרכיו הצנועים. לאחר שספג הגמל מכות נאמנות ינהג אפוא כראוי אפילו מהלך מאות קילומטרים בלי שיהיה בעליו צריך להקדיש לו טיפול נוסף כלשהו.

הדרך האמורה של סידור-עניינים נטבעה עמוק בקרב הערבים, במישור האישי והקיבוצי כאחד. הן בחיי הפרט הן בחיי הציבור, דחף ראשון הוא לערבים להפגין כוח, ולו גם אכזרי ביותר, ולמעשה כך הם ומנהיגיהם נוהגים בלי נקיפות-מצפון או דאגות יתירות. כמנהג ראש-השיירה בגמליו, כך מנהג אב-המשפחה באשתו וילדיו. וכאשר יעשה ראש-המשפחה כן יעשו גם ראשי-מדינה, וכמוהם כל השואפים למנהיגות. בחברות שהתגבשו במסגרת התרבות הערבית-המוסלמית אין השליטים נוהגים אפוא לדאוג לציבור, אף לא פיתחו רגש כלפיו ולא לנוזקים או לפליטים שבתוכם. כאשר הוחזרו חיילים מצרים מן השבי הישראלי, למשל, לא בפרחים נתקבלו בשבם לארצם, לא בחמימות אף לא בקרירות, אלא במכות נמרצות מידי צוות בריונים שזומן במיוחד לכך. אין זה מקרה בלתי-אפייני. מטרת המכות היתה להזכיר לחוזרים את שפל-מעמדם ואת מורא מפקדיהם. הפגנת-כוח לראנה משיגה את שלה במדיניות-פנים, ובעיני העם הרי ממילא ההבדל היחיד בין השליט לנשלט הוא זה שהנשלט רק שואף למנהיגות ואילו השליט נוגס בה או אוכל ממנה בכל-פה. ולבד מזה, ממילא הצדק נופל בידי השוחד; הרכוש, בידי החסד; והחיים, ביד הגורל.

הגמל, כאמור, לא בורך בזכרון חזק אף לא בתבונה רבה—אך עם זאת הוא ממקד את העלבונות וההשפלות שספג ממוביליו לשנאה עזה הבאה על פורקנה בכל הזדמנות הנראית לו נאותה. או-יז ישך הגמל את מוביליו, יבעט בהם ויירק עליהם—ובתקופת-ההתייחסות יעשה מסוכן עוד יותר. נודעו מקרים בהם קטעו גמלים את ידיהם של מובילים ותלשו את אזניהם, ופה-ושם גם הרגום. ככה נוצר מעין מעגל סגור: השתוללותם של הגמלים הוסיפה לאכזריותם של מוביליהם, וככל שגברה זו והלכה כך הצטבר מישקע השנאה בקרב הגמלים, שנאה שדיפוייה חייב את המוביל לחזור ולהפגין את כוחו ביתר-שאת. כך הוחדרה בערבי מערכת המושגים של כוח והפגנת-כוח כסדר עליון יחיד. חכמי האסלאם, למשל, מעולם לא ניסו לקבוע הבחנות בין טוב מוחלט ורע מוחלט. בכל כרכי ההגות הערבית אין תורה של מוסר-כליות. התורה שבעל-פה הנהוגה בקרב הערבים אינה מכירה במושג של נקיפת-מצפון. נהפוך הוא: מוחמד עצמו ראה במצפון גורם המסוגל להשפיל את אפיו של אדם ולא לרוממו; המצפון היה מקשה על הפעלת הכלל "דין מוחמד בסוף". אף כי יש הסברים מחוכמים ומעודנים לכלל זה, הרי ביסודו של דבר תמיד

הובן לערבים פשוטו-כמשמעו ככלל המשולל זיקה מוסרית והקובע כי לעת צורך יש לערוף ראשים בלי ייסורי-מצפון.

הפילפול הערבי אף הוליך למתן עידוד לחוטא בקבעו כי אם אין איש הגון חושב מלכתחילה להיות שותף-לדבר-עבירה רשאי הוא אפילו להגיש עזרה לעבריין לפי שכך יוכל לרכוש את אהדתו ובדרך זו אפשר שלאחר-מכן ישכיל לשכנעו לחזור אל דרך-הישר.

ממילא גם לא קמו בעבר מטיפי-מוסר גועזים בקרב הערבים, ומה שלא נתקיים בהם בעבר אין לו מקורות יניקה וצמיחה אף כיום. גם האמאם (המטיף) במסגד אינו מגיד-מישרים ומוכיח-בשער. לעולם לא יזכיר מאורעות כגון הפצצות-גז המוניות שביצעו המצרים במלחמתם בתימן, שאחים לדת האסלאם הם שהיו קרבנותיהן, ובוודאי לא יזכיר את הטבח המתמשך של מיליוני כושים בלתי-מוסלמים בסודאן.

כנגד זאת הוכיחה המציאות שאין דבר העשוי לקומם את הערבי יותר מפגיעה בכבודו, אך מושג זה של "כבוד" אף הוא צריך בירור. מושג-הכבוד הערבי הוא, בעיקרו, ענין של יוקרה בלבד—יוקרה של "פנים" בחברה או בציבור. הכרת-פנים, אם לשבח ואם לגנאי, היא מוקד לכלל המסגרת של היחסים האתיים בקרב הערבים, במידה רבה היא גרעין ערכיהם החברתיים והציבוריים. ככל הנראה, אף ייחודו זה של מושג-הכבוד הערבי, המנוער לגמרי מתפיסה של אחריות לזולת ושל תודעה ציבורית, גובע מראיית-עולמו של מוביל-הגמלים המדברי—להבדיל מזו של רועה-הצאן. אין הגמל חייב לדאוג למעון ומחסה לבהמותיו, בעוד שרועה-הצאן כל מלאכתו רק לדאוג לעדרו תדיר. עיקרה של עבודת המרעה טיפול קשה והשגחה בלתי-פוסקת, והרגלים אלה של אחריות וטיפול בחברות של רועי-צאן הפכו במשך הזמן רגש עמוק של אחריות כלפי הזולת בכלל וכלפי אלה הנתונים למרותו של הרועה בפרט.

בחברות מעין אלו המנהיג נתבע להיות בראש-וראשונה בבחינת רועה מסור, נאמן ואחראי. הערבי, לעומת זה, רוצה לראות בבעל-המרות מנהיג, איש חזק וסמל לשררה אבהנית. הוא מקבל כמנהיג אף רודף-שררה המתעלל בו, בו לו, ממלל-רברבן הדואג בראש-וראשונה לצרכיו ולצרכי משפחתו. משהגיע הערבי לשררה, שוחר הוא תחילה את טובתו הפיזית-החושנית הפרטית. הרודנות היא משאלה, שאיפה, תקוה, דרך-חיים, חכמת-חיים ומיתה חטופה בצרור אחד. קיומו של הערבי הנשלט מתנהל כמו על מישור אנושי אחר מזה שבו חי שליטו. אַמרה ערבית ישנה אומרת: "לשון שנכשלה נכרתת יחד עם הראש". לפיכך למד הנשלט לסגל את התנהגותו לזו של המנהיג, ולהפגנת-כוחו של זה הוא גענה אינסטינקטיבית בדברי הלל והערצה ובכל צורה אפשרית של הבעת-כבוד. ייהרג השליט הקודם ויבוא הרוצח לשלוט על מקומו—שוב ימחאו לו כף, יריעו לו ויהללוהו.

תוצאה ישרה מן השנאה הכבושה לשליט ומן המסורת האמורה של הלל-שווא והערצת-כזב היא החשדנות המוחלטת וחוסר-האמון התהומי לגבי כל פעולה של הזולת. הערבי מתקשה ביותר להאמין כי אדם הבא אתו במגע אינו מבקש מלכתחילה להרע לו ולפגוע בו. אי-אמון מהותי זה מחייב אצל הערבי חוסר-כנות וחוסר

אחריות לאמירת-אמת, מהגם שמושגי-יסוד אלה במוסר הקרוי מערבי אינם תופסים מקום כלל בתרבות האסלאם.

כה רב משקלו של השקר במסכת היחסים בקרב הערבים עד שאפילו בשיחות ידידים יוצא הערבי מתוך הנחת-יסוד שבן-שיחתו משקר. עובדה זו מכתובה במידת-מה את סגנון השיחה הערבית. כאשר שני ערבים פוגשים זה בזה מתחילה פרשה ארוכה של ברכות ושל חקירה לשלום בני-בית קרובים ורחוקים, ושל מיני רכוש המעניינים אותו על-הרוב כמושאים פוטנציאליים לחמס וגזל. חברו משיב בזהירות נצורת-לשון וממלא פיו תשבחות לאל. כתום שלב זה מתחיל אחד מן השנים בהצהרות ובשבועות אין-קץ המתמירות להבטיח את אמיתות דבריו. הצהרות ושבועות אלו אינן עומדות בשום יחס לתכנם ומהותם של הדברים שאותם אמנם יבקש לומר.

מנהגים אלה קונים להם משמעות מחרידה כשהערבי נתקל בצורה חריפה בפעילות של בני תרבות אחרת, ואין לכך הוכחה קטלנית יותר מדברים שהתרחשו במלחמות שאסרו הערבים על ישראל. מפקדי-גדודים מצריים שהובסו כליל ומיהרו לברוח ברכבם הפרטי לעורף דיוחו לממונים עליהם על נצחונות מזהירים ועל התקדמות חייליהם לעבר תל-אביב. כאשר נשמד חיל-האוויר של גמאל עבד אל-נאצר בבסיסו בעומק מצרים ובסיני כבר התמוטט צבאו ועמד בפני חורבן גמור האיץ השליט המצרי באחיו חוסיין, מלך רבת-עמון, להצטרף לקרב ועודדו לזכות בלי מאמץ בחלק מפירות הנצחון, אף גם בישר לו כי אכן עומדים צבאות מצרים על סף נצחונם המכריע.

השקר, הגוזמה והבדיה באים על ביטויים בכל שטחי החיים הערביים. לפיכך תיאום-פעולה צבאי, כלכלי, תעשייתי או אזרחי בקרב הערבים בני מדינות שונות הוא אבסורד שדינו נחרץ לכשלון מראש. בן-המערב נהנה למקרא הגוזמות של "אלף לילה ולילה", ובעיניו סיפורים אלה הם מקור בידור כמו סיפורי הברון מינכהאוזן; לא יעלה על דעתו שסיפורים אלה אינם אלא נתח מן ההווי הקבוע של בני התרבות הערבית ומנת-חלקם יום-יום. הסוחר המסתפק בשליש מן המחיר שדרש בתחילה, המשרת המביא אלפי אמתלות לכך שלא ביצע את תפקידו, המדען שבדה תוצאות לניסוייו כדי לא לגרום עגמת-נפש לאלה שמימנו את מחקרם—כל אלה שייכים להווי המקובל בקרב הערבים.

חכמי הערבים הבינו היטב את נפש עמם וציינו כי השנאה היא, למעשה, תכונה חשובה הטמונה בכל בני-אנוש, טבעית וחיונית. מוחמד הגדיר את בני-עמו כאויבים זה לזה; תבונתו הפוליטית והדתית התבטאה בכך שאסף שנאה, ריכז אותה באפיק אחד, והוציאה החוצה אל מעבר לגבול המדבר. מאז ועד היום מנסים מנהיגי הערבים ללכת אף הם בדרך זו; והגם שלא זכו בכושר הביטוי המליצי והקולע כמותו, יודעים הם שאין לדובב ערבי אלא בטיפוח חשד ושנאה לנכרי ובמתן ביטוי בלשון-המליצה ליסודות אפלים אלה.

גם מושג האהבה אצל הערבי מצדיק ברור בפני עצמו. המלה הערבית לאהבה היא "חוב", ובדומה למלים ערביות אחרות גם היא מסתעפת למשפחה גדולה. אל-גזאלי, מגדולי החכמה הערבית בימי-הביניים, נדרש לענין זה וקבע ככלל "חוב" משמעו

זיקה לטובת-הנאה. גיתוחו ארוך ומסובך ולא כאן המקום להיכנס לפרטיו, אך דיינו שנאמר כי את אהבת הרכוש והאהבה לילדים סיוג יחד כקבוצות-משנה של סיווג מקיף יותר הנושא את השם הקיבוצי "אהבת העושר". ואילו את האהבה כמושג מופשט סיוג אל-גזואלי בשתי קבוצות שונות: הראשונה "אהבת הזולת שממנה ניתן להפיק תועלת כלשהי", והשנייה "הערצה כללית של עשירים, חזקים וחכמים באשר הם המקור הברור ממנו אפשר לקוות לזכות בעושר, בהגנה, או בחכמה".

הערבי רואה בילדים יתרת-זכות במאזן הרכוש, לעולם לא חובה. ילד שהוא בגדר מיטרד מוטב להפקירו לגמרי. מקרים בהם אביון ערבי פוצע במתכוון את ילדיו כדי להכמיר את רחמי הציבור ועקב כך להגדיל את הכנסותיו מופרים לכל עובד סוציאלי. ידוע פחות מנהג שהיה מקובל אצל קבצנים מקצועיים שהיו מכניסים דבורה בקליפת-אגוז ומצמידים אותה לאוזן ילדיהם הפעוטים; הצריחות המחרידות שבקעו עקב מעשה-זוועה זה גועדו רק להגביר במעט את רחמי הציבור ואת תרומותיו. התנהגות זו של עידוד רגש-הרחמים אצל הזולת על-ידי סבל ממשי ביותר אצל בן-החסות אפיינית הן לתרבות הערבית כולה והן לצורה בה מושלים ערביים מכלכלים את ענייניהם. הרעבתם והפקרתם של פליטי ארץ-ישראל על-ידי ממשלות ערביות הן דוגמה מובהקת בהיקף רחב לאין-ערוך יותר לאותו מעשה-גבלה בדבורה שבקליפת-אגוז. זוועות מחנות-הפליטים שבהן פגשו הישראלים אחרי מלחמת-סיני, וביתר-שאת אחרי מלחמת-1967, הן פרשה של סיאוב ברוטאלי אשר מידותיו עוברות את גבול ההגיון המקובל. על הפליטים הערבים ברצועת-עזה נאסר בזמנו למעשה לעזוב את מקום מגוריהם. המבנה המינהלי שהרכיבו שם המצרים מטרתו העיקרית היתה למנוע מן הפליטים כל אפשרות להיחלץ ממקום-יישובם ולמצוא פרנסה בכבוד. מטרת מעשה זה של הפקרת רבבות והחזקתם במצב של תת-תזונה וסבל בלי-תואר לא היתה אלא להחזיק בקלף פוליטי נוסף באותו משחק-קלפים שתכליתו האמיתית השמדת ישראל. אפילו אותן מנות-מוזן עלובות שהקציבו ארגונים בינלאומיים לפליטים נהגו רבי המימשל המצרי לחלק בעצמם; את חלקן הגדול שילשלו לכיסיהם, וחלקן הנותר התחלק בין פקידים זוטרים ובין מקבלי מנות-הרעב. קנה-המידה של מעשי-שחיתות כגון אלה גדול היה מכדי להיות רעיונו של מושל מקומי בלבד. אין ספק כי שיטה זו וגניבות אלו זכו לעידוד בדרג פוליטי גבוה יותר.

עובדות אלו יש להן משמעות רחבה ביותר כשאנו מגסים להבין את מערך היחסים בין בני התרבות הערבית לבני התרבות המערבית. הערבי לא די שהוא דורש תמורה מלאה על אהבתו אלא אף מעמיד את התמורה כתנאי. יוצא מזה שהוא מצפה גם לתמורה מלאה על שנאתו, ואין הוא מסוגל לתפוס מדוע אדם השגוא עליו אינו שונא אותו בתמורה ואינו משכים להרגו. אפשרות קיומה של מערכת-ערכים המושתתת על הפשטה ועל הפרדה בין הרגש ובין השכל הישר אינה מתישבת עם כל המופך והידוע לו. ממילא הלא-גודע והלא-מובן הם מעשה-ידי השטן, חשודים הם ושנואים. ההיסטוריה של יחסי ערבים עם פולשים ושליטים זרים מבני אירופה רצופה כולה מעשים שאין להם הסבר אלא לאור אי-הבנות אלו.

נפוליאון, למשל, טיפל בממלופים ובמצרים בכפפות-משי; בתמורה על כך שנאו אותו שנאת-מוות ולחמו בו בכל עת וככל שעלה הדבר בידם. מוחמד-עלי האלבני אף הוא שנא את הממלופים והמצרים אבל הוא הבין לרוחם, החניף להם, ואף הזמין את נכבדיהם אליו לסעודה—ואז הפר את החוק המקודש ביותר כביכול לבני המדבר ונפל על אורחיו כשהיו חסרי-מגן וחסרי-ישע ושחטם. אף-על-פי-כן לא נחל מוחמד-עלי אף שמץ מאותה שנאה שרחשו המצרים לנפוליאון. התנהגותו היתה ברורה ו"נכונה" בעיני תושבי מצרים.

עמדת האירופים, בין אנגלים ובין צרפתים, בין במאה ה-18 ובין במאה ה-20, תמיד פורשה בצורה העוינת ביותר. הלא-מובן קיבל משמעות של שטניות, הליברליות נתפסה כחולשה או כהתנהגות בלתי-מוסרית. הערבים לא הבינו את תרבות האירופים ולא שאפו להכירה אל-נכון. שאיפתם היתה לסגל להם גינונים חיצוניים ולהינות מן השררה שהעניקה תרבות זו כביכול לנציגיה; ובמקומות בהם השיג ערבי דמוי-אירופי את השררה נשר הדמיון האירופי מעליו ביחס ישר למידת השררה שעלה בידיו לצבור. השליט הערבי בדרג הבינוני והגבוה, אפילו יתלבש לפי מיטב האופנה של חייטי לונדון ואפילו ידבר צרפתית חלקלקה או אנגלית אוקספורדית ויגלגל במונחים של דמוקרטיה, סוציאליזם והומאניות, הרי ביחסו אל הכפופים לו הוא דומה יותר לרודן מזרחי מאשר לאיש-מדינה מערבי.

מנהג המוקנה לעדה מסוימת מצטייר בתודעתו של בן תרבות אחרת בצורה השונה לגמרי מן המציאות. דוגמה מובהקת לכך—שבח והלל ששרים אירופים למנהג הכנסת-אורחים אצל הערבים. לגבי בן תרבות-המערב, המסכת של הכנסת-אורחים ערבית כל-כולה בגדר מדרש-פליאה. אין המערבי תופס כי לפניו מערכת מעודנת ביותר שהתפתחה משך מאות-שנים וכל מטרתה לספק צרכי זהירות מסוימים ולדאוג לכך שאמנם יוגבל החשוד העוין-האורח ביכולת התקיפה וההיזק שלו.

מאז-ומתמיד חיו הערבים בקבוצות קטנות ובאהלים. תקנון-המדבר הכתיב כי הזר המתקרב הוא בחזקת אויב, ומחובתו של ראש-המשפחה לברר מיד אם אותו זר הוא אויב בפועל, נציג של קבוצת אויבים השווה אי-שם מאחוריו, או שמא אינו אלא אויב-בכוח בלבד. לכן כמו שהזקיף במחנה צבאי עוצר את הקרב אליו בקריאה "מי שם?", "זהה את עצמך", או "הלנו או לצרינו?!" כך גם היה בן-המדבר משמיע מאז-ומקדם קריאה שכל-כולה, סבור אני, שתי מלים נוגדות במהותן: "אהלן או סהלן", אף שבמרובצת הדורות נתחלף אותו "או" של חילופים ותהייה בו-י-החיבור והיה ל"אהלן וסהלן".

אין זו קריאת "ברוך הבא" אלא קריאה המורכבת ביסודה שתי שאלות, שהראשונה בהן "אהלן?" ופירושה "הבן-אהלי אתה?", כלומר הבן-ביתי אתה? או במלים אחרות—האם ידיד אתה? לאחר השאלה הראשונה באה השנייה ומשמעותה: אם אינך בן-אהלי הרי אתה "סהלן", ופירושו "בן-שדות", ובמלים אחרות—האם אויב אתה? זהו צירוף-המלים השגור ביותר בפי הערבים בקבלם אורחים והוא חוזר פעמים הרבה בהדגשה יתירה לחמימותה של קבלת-הפנים. לקריאת אהלן-או-סהלן

של המארח משיב הור האורח "אהלן בפס", שתרגומה "אני בא-אהלכם", ומובנה במלים אחרות: "לשלום פני". מעולם לא יכלו הערבים לתת הסבר מניח-את-הדעת למלים אלו כשימושן בעת קבלת אורחים ולא העמיקו לחפש את שרשיו אלא מצאו להן פירושים מליציים ביותר, כגון: "יכול אתה לנהוג בביתי דרך-חירות כאילו היית בשדות". למעשה, סדרת שאלות זו מעידה כמה עדים על הלך-מחשבתו המסורתי של הערבי, שאינו משתמש במלה ידיד אלא במלה בן-בית—קרוב-משפחה; ואינו נזקק למלה אויב כשהוא רואה שמשמעותה כלולה ממילא במלה "זר", בן-השדה.

משנתקבל האורח, ויהיה מקורו אשר יהיה, במאהלו של מארחו, אין פירוש הדבר שהחשד עבר-ובטל. נהפוך הוא: אם אין האורח בן-משפחה המופר למארח אישית אך יגבר החשד שבעתיים, שהרי עכשיו הור נמצא בתוך המצודה עצמה. יש לבדוק, לתהות על קנקנו, להגיח את דעתו, לנהוג בו כבוד—ולחסיר את נשקו מעליו. ואכן, מיד פותח המארח בשורת מהלכים שמכתיבה המסורת וכל מטרתה להשיג את מלוא צרכיו אלה. לעולם לא יפתח הערבי בשיחה עניינית מיד; תחת זאת יתחיל בכיבודים. המארח יעתיר על האורח מאכלים מרובים ועשירים ככל שידו משגת, ולמענו לא יהסס להפקיר את בני-ביתו—ונימוקים נכוחים עמו לכך.

הארוחה הממושכת מכוונת למספר מטרות בעת-ובעונה-אחת. הודות לה אפשר לגלגל שיחה סתמית, שבאמצעותה ינסה המארח לתהות על קנקן אורחו. היא שוברת את רעבונו של האורח, וזאת בהתאם לעקרון המופר לכל צייד, שהרי אף חייט-טרף אכזרית ביותר אינה נוטה לתקוף כשהיא שבעה או כשהיא שקועה באכילה. רבים מצידי המדבר, כשמולם חיה טורפת וחייהם תלויים להם מגד, נוהגים להשליך לעברה ציד שצדו קודם-לכן ואת השהות הנוצרת כתוצאה מכך הם מנצלים לבריחה. ולא עוד אלא אם ישב אדם, ולו גם בחברת ידידים, ואכל משך שעה או שעתיים, הרי אך בקושי יוכל לקום אחרי-כן ממושבו. הוא עייף, תשוש, כבד ומכובד בעת-ובעונה-אחת, וראש-מאווייו "לתפוס שלֹה", לבוח, לרפון אחרנית, ולעבור ממצב של רגיעה לתרדמה שקטה ועמוקה. תוך כדי התרדמה האֵטית—מברכות "אהלן וסהלן" ועד לתרדמה עצמה—יכול המארח להפיק את זממו. המדינאי-התככן האלים ינצל את המצב הפיזי-הנפשי של האורח ויקום עליו להרגו, הסוחר ינצל את המצב להשגת תנאי-עיסקה טובים יותר, וכל איש אחר ימצא ברגעים אלה את שעת-הכושר להשיג מן האורח המכובד את מיטב חפצו.

נהגים אלה הם מהלכים המצויים מן המסורת ולכן ידועים הם היטב גם לאורח, אשר להגנתו הכתיבה המסורת ציוויים-שכנגד. לפי הנוהג המקובל אין מארח אוכל יחד עם אורחו אלא תחילה ידאג להשביע את האורח בטרם יישב הוא עצמו לסעוד. עם זאת מקפיד המארח לטעום בפני האורח מכל מנה ומנה כשהיא מובאת אל השולחן לא פחות ממה שמקפיד האורח להשגיח כי אכן ינהג מארחו בדרך זו. אין זה בא אלא להוכיח ולהיווכח כי אכן לא מפוגלים מאכלי המארח אף לא מורעלים.

בסיכומו של דבר, אין אורח בעיני הערבי אלא אויב שרק ההגיון הטאקטי הוא שיקבע

אם כדאי או לא כדאי להתחכם לו תוך כדי שהותו בבית המארח. שחיטת אורח בידי מארחו, או מארח בידי אורחו, היא מאורע שכיה למדי בכל תקופות היסטוריה הערבית, לארצותיהם ולשכבותיהם.

מושגי כפייה ומרות הם, כאמור, עיקר המחשבה הציבורית והפוליטית בקרב הערבים. לגירסתם, קבע אלוהים את סדרי העולם בבראו בעלי-מרות הזכאים למשמעת. הבעל שולט באשתו, האב שליט בבניו, האדון בעבדיו, המורה בתלמידיו, המלך בנתיניו. ולפי שזה רצון האלוהים, חובה לציית בלא סייג לבעל המרות והשלטון. לכן כל המעורר ספקות במרותו של בעל-מרותו כאילו מרד באלוהים והוא מתחייב בנפשו. גם נוסחת "אלוהים נתן ואלוהים לקח" מותאמת לעקרונות של סדרי השלטון אצל הערבים, וכמו שאלוהים גותן מרות לאמירים כך יכול הוא ליטול את השלטון מן האחד ולתתו בידי זולתו. מכאן שהחלפת שליט אף בהריגתו היא ענין של סדרי-שלטון מקובלים ונכוחים, שני צדדים למטבע פוליטית אחת. אם מצליח שאפתן כלשהו לרצוח את השליט ולתפוס את מקומו הרי אין זה נוגע לאזרח אלא לשני אלה בלבד; ואם חלילה יהיה השליט החדש חייב לתת את הדין על מעשיו לפני אללה הרי שוב אין זה נוגע לאזרח אלא הוא נשאר ענין פרטי שבין השליט לאללה.

מכאן, כמדומה, נובעת הזרות שביסוד מחשבתם של הערבים לגבי סדרי השלטון, לפחות כפי שהיא מצטיירת למי שאמון על מסגרת-ערכים מערבית. ההשקפה המערבית מבחינה בין שלטון דה-יורה ודה-פקטו. עוד בימי-הביניים הגיעו פילוסופים מערביים לכלל דעה כי שליט רודני או בלתי-מוסרי מותר למרוד בו שכן שלטונו, גם אם ניתן לו בחסד אלוהי, נובע מפעין אמונה בין השליט והנשלט. לעומת זה, בעיני הערבי השלטון הוא תמיד דה-יורה, ולא סתם דה-יורה אלא דה-יורה במצוות אללה. יהיה השליט אשר יהיה, חייב הנשלט להישמע לו. לא דבר ריק הוא שבמרוצת כל הדורות החל ונסתיים שלטונם של רוב המנהיגים, האמירים והמלכים בקרב הערבים ברצח ובמעשי-אלימות. בעיניהם החוק הוא רצונו של השליט, וממילא הוא משתנה עם השליט. גם הדמוקרטיה אינה מובנת להם, ובתוך-תוכם הם רואים בה אבסורד.

אף שתכונות-היסוד במזגם של הערבים מוכרות זה כבר ליושבי אירופה וליוצאיה, לא השפילו המערביים להסיק מכך את המסקנות הנאותות. אכזריותם של מובילי-הגמלים, למשל, כפי שתוארה בתחילת דברינו, איננה תגלית חדשה. הנה בפוליאון, לאחר שכבש את מצרים, הקים יחידות של רוכבי-גמלים לצורך התקדמותו במדבר-סיני צפונה. מעשי-אכזריותם המדהימים של אותם מובילי-גמלים ערביים גרמו להם כמעט בשורות הצרפתים, שהדגישו מעשים אלה בכתביהם. גם במלחמת-העולם הראשונה הוסיפו צבאות אירופה על גודדי הפרשים שלהם במזרח מספר יחידות של רוכבי-גמלים שנודעו לשימצה. בחילות האוסטרלים שפעלו בארץ-ישראל ובסוריה

והתקדמו עד חלב (ארם-צובא) שבצפון הפך מוביל-הגמלים סמל של אכזריות, ברוטאליות ובהמיות.

הבריטים, מכל-מקום, היטיבו להכיר יותר מכל האירופים את מנהג הגמל בגמלו, וזאת משום שהללו שירתו בצבא הקיסרי, בייחוד באזורים הצחיחים של הודו ובלוצ'יסטן. תחילה חשבו הקצינים הבריטים, בהשפעתם של כוהני-דת נוצרים, כי אכזריותם של הגמלים נובעת מדתם המוסלמית, שאינה מכבדת את החיה ואינה מכירה במושג של צער-בעלי-חיים. לפיכך הקימו יחידות צבאיות של ילידים ופקדו עליהם להתיחס לגמליהם בצורה המתקבלת על דעתם של אירופים וכדרך שנוהג פרש בסוס. מאמצים אלה לא הועילו מאומה, וכעבור זמן קצר ראו הבריטים לנכון להרשות לילידים להמשיך בשיטותיהם האכזריות הקודמות, כמנהג הנקוט בידי הערבים עוד משחר ההיסטוריה.

אף במקרים שהוטל על פרשים אירופים להקים יחידות-גמלים נסתיימו הנסיונות בכשלון. פרשים ותיקים לא הצליחו ליצור שום קשר בינם לבין הגמלים ועד-מהרה נוכחו לדעת כי הטיפול בהם אינו לפי כוחם וכי הדרך היחידה להשיג תוצאות היא אמנם לנהוג בבהמות אלו באכזריות רבה כמנהג הערבים. רוכבי-גמלים אירופים לא די שדרשו להשתחרר מן התפקיד החדש שהוטל עליהם אלא אף סירבו לחיות בצוות עם הגמל שכן לא היתה מלאכת הגמלים לרוחם כלל.

גם התוצאות התרבותיות-החברתיות שצמחו מיחסו של הערבי אל הגמל, כפי שעמדנו עליהן כאן, אף הן אינן תגליות חדשות. עיקרן מקופל בפתגם ערבי ישן-בושן מן התקופה שקדמה לאסלאם, שכך הוא אומר:

"אנשים החיים בקרב גמלים אכזרים הם ויהירים, ואלה שבקרב צאן עדינים וענווים".

לעיון נוסף

- 1 על אזורי התפוצה של הגמל: האנציקלופדיה העברית, הוצאת מסדה, 1972, כרך י, המפה שבעמוד 946.
- 2 על סגולותיו של הגמל: אנציקלופדיה בריטניקה, מהדורה 11 (1910), כרך 5, במאמר Camel.
- 3 על הגמל והמדבר כמעצבי תרבות ומחשלי אופי: Children's Encyclopedia בעריכת Arthur Mee, הוצאת Fleetway House, London, 1926, כרך 3, עמ' 1533—1525.
- 4 על סדרי שלטון: Legacy of Islam, הוצאת Oxford University Press, 1931, (הדפסה חוזרת, 1943), מאמרו של D. de-Santillana על Law and Society, ע' 285 וגו'.
- 5 על אהבה והכנסת אורחים: Encyclopaedia of Religion and Ethics, בעריכת James Hastings, הוצאת Charles Scribners Sons, 1951, מאמרו של ד. ש. מרגליות על Hospitality (Arabian), כרך 6, ע' 797; ובמאמרו של R.N. Nicholson, על Love (Mohamadan), כרך 8, ע' 576.